

Problematika výzkumu formování socialistického společenského vědomí v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti představuje jeden z důležitých okruhů otázek, které mají podstatný význam pro poznání objektivních společenských zákonitostí a specifiky jejich působení v současnosti. Postihnout konkrétní formy působení zákonitostí vývoje společnosti a na jejich základě vědecky analyzovat a vysvětlit rozmanité, různorodé a vzájemně kvalitativně odlišné stránky společenského života je velmi závažným úkolem.

Důsledná vědecká explanace však představuje pouze jednu, byť velmi významnou stránku procesu vědeckého poznání. Jeho smyslem není podat jen vysvětlení skutečnosti, ale vytvořit zároveň teoretické základy k jejímu efektivnímu přetváření, k rozvoji společenské praxe, k optimalizaci procesu budování rozvinuté socialistické společnosti. Totéž platí i o výzkumu procesu utváření socialistického společenského vědomí.

Objektivní význam úlohy socialistického společenského vědomí a jeho utváření přímo vyplývá ze zákonitého růstu subjektivního faktoru v procesu budování rozvinuté socialistické společnosti. „Lidské vědomí objektivní svět nejen odráží, nýbrž jej i tvoří“ [Lenin 1960 : 213].

Praxe je v marxisticko-leninské filozofii pojímána jako předmětně smyslová, vědomá, záměrná společenská činnost. Proto stupeň rozvoje společenského vědomí, jeho struktura, ale zejména konkrétní obsah vždy podmiňuje i orientaci, zaměřenost a efektivnost společenské praxe. Jestliže tato zásada platí víceméně obecně, pak v komunistické společensko-ekonomické formaci — a socialismus je její první fází — nabývá mimořádný význam a současně má řadu specifických rysů. Společenská praxe socialistické společnosti je vědomým a uvědomělým procesem přetváření světa v souladu se zájmy všech pracujících. Subjektem (1) tohoto procesu přeměny světa jsou rovněž všichni pracující, sjednocení společnými zájmy, uskutečňující politiku strany. Proto je i účinnost této společenské praxe mimo jiné podmíněna stupněm rozvoje socialistického společenského vědomí pracujících.

Vědomí obsahově formované z pozic vědeckého světového názoru, marxisticko-leninské vědy, vystihuje všeobecně praxi, její cílevědomý charakter, umožňuje stanovit reálné cíle i prostředky. Subjektem tohoto sjednocení je marxisticko-leninská strana.

Proces formování socialistického společenského vědomí pracujících je objektivně determinován stupněm rozvoje socialistických společenských vztahů, materiálními podmínkami existence společenského života, je podmíněn jejich konkrétním životním procesem. Odraz těchto konkrétních životních podmínek ve vědomí lidí není však procesem probíhajícím „automaticky“, v němž by socialistické vědomí vznikalo živelně. V socialistické společnosti jsou vytvořeny všechny předpoklady pro to, aby i proces formování socialistického společenského vědomí byl procesem záměrným, cílevědomým.

(1) Subjekt společenské praxe socialistické společnosti je strukturovaný stejně, jako je vnitřně strukturovaná i praxe budování socialistické společnosti.

Konkrétní podmínky a procesy rozvoje socialismu je nutné pochopit v jejich podstatě, zákonitostech i rozmanitostech konkrétních podmínek, projevů a forem. To umožňuje pouze teoretické pronikání do procesů spojené s analýzou konkrétních skutečností. Nutností v prohlubování úlohy subjektivního činitele rozvoje socialismu přitom je, aby marxisticko-leninská teorie, vědecký světový názor, poznatky soudobé vědy pronikaly do vědomí lidí, byly spojovány s jejich zkušenostmi, staly se faktorem nového typu společenské praxe a vztahu lidí k vyšší společenské skutečnosti, kterou socialismus představuje. Toto uvědomění nevyvěrá automaticky ze společenských podmínek, ale musí být utvářeno politickovýchovnou a organizátorskou činností strany a prostřednictvím působení politickovýchovného, kulturního a vzdělávacího systému socialistické společnosti.

Při řízení tohoto procesu lze využívat všech poznatků vyplývajících ze zákonitostí odrazu společenského bytí ve společenském vědomí, ale i všech poznatků o imanentních zákonitostech vývoje společenského vědomí. Jedním ze základních předpokladů k zefektivnění procesu záměrného formování socialistického společenského vědomí je poznání reálného stavu společenského vědomí socialistické společnosti na daném stupni jejího vývoje. Právě tato problematika představuje jeden ze základních cílů vědeckovýzkumné činnosti.

Objektivní společenská potřeba cílevědomého formování společenského vědomí pracujících orientovala výzkumnou práci v rámci státního plánu základního výzkumu i na otázky mechanismů utváření socialistického společenského vědomí a zejména pak na identifikaci (a analýzu) metod a prostředků, jimiž je možno proces tvorby vědomí ovlivňovat. Tento problémový okruh se ukázal jako předmět zkoumání značně složitý a velmi heterogenní. Dosavadní výsledky výzkumu ukázaly, že základní problém v záměrném a efektivním ovlivňování tvorby společenského vědomí spočívá v důsledné obsahové i strukturní koordinaci všech (dosud poznanych) činitelů, které odraz objektivního společenského bytí ve společenském vědomí ovlivňují.

Uvažujeme-li o tvorbě socialistického společenského vědomí jako o procesu záměrném a cílevědomém, řízeném, pak nutně vyvstává otázka prohlubování úlohy subjektu tohoto procesu. Je jím marxisticko-leninská strana. Praktická politika komunistické strany, její politickovýchovná, ideologická a organizátorská práce jsou základními činiteli ovlivňujícími utváření společenského vědomí pracujících. Nejhlubším a konečným cílem ideologické práce strany a veškeré ideologické činnosti v socialistické společnosti je formování socialistického vědomí pracujících na základě vědeckého světového názoru a pochopení cílů a politiky strany. Z toho plyne, že všechny procesy, působící na utváření socialistické osobnosti, jejího vědomí, na způsob myšlení lidí mají ideologický charakter. Ideologická práce tak vystupuje jako základní činitel komplexně působící v oblasti formování socialistického společenského vědomí. Její význam zdůraznil jak XXVII. sjezd ÚV KSSS, tak i sjezd naší strany. Zvláštní pozornost věnují těmto otázkám — ve spojení politickovýchovné, ideologické práce strany s konkrétními úkoly rozvoje socialismu — rovněž zasedání ÚV našich i sovětských komunistů.

Efektivnost vědeckovýzkumné práce v oblasti výzkumu utváření socialistického společenského vědomí je podmíněna několika závažnými faktory. Jedním z nich je nepochybně rozvoj marxisticko-leninské teorie společenského vědomí, rozpracování problému vzájemné dialektické podmíněnosti společenského bytí a společenského vědomí v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti i stupeň rozpracovanosti a rozvoje teoreticko-konceptuálního aparátu, který slouží k uchopení reálného procesu formování socialistického společenského vědomí. Na druhé straně, zejména v souvislosti s poznáním současného

stavu reálně existujícího vědomí pracujících v socialistické společnosti, se ukazuje jako významný limitující činitel i stupeň rozpracování konkrétních metod a technik používaných v konkrétních empirických výzkumech vztahujících se k té či oné oblasti, sféře či formě společenského vědomí. Nelze pochopitelně říci, že tyto dva problémové okruhy vyčerpávají složitost zkoumání procesu formování socialistického společenského vědomí, ale je bezesporu možno je považovat za klíčové.

Společenské vědomí má určité specifické rysy svého vzniku a vývoje, má určitou, byť jen relativní autonomii. Je odrazem společenského bytí, materiálních, objektivních podmínek, není však odrazem bezprostředním, není mechanickou reflexí společenského bytí. Je přitom odrazem složitým, odráží rozporné společenské bytí a je vnitřně rozporným procesem. V mnoha směrech může být i odrazem neadekvátním či zdeformovaným. Pochopit obsah a strukturu společenského vědomí neznamena identifikovat jen ty jevy a oblasti společenského bytí, které společenské vědomí reflektuje, ale odhalit i jakým způsobem se v něm odráží. Tuto problematiku postihuje K. Marx v *Předmluvě ke Kritice politické ekonomie*: „se změnou ekonomické základny dochází pomaleji nebo rychleji k převratu celé ohromné nadstavby. Při zkoumání takovýchto převratů musíme rozlišovat mezi materiálním převratem v ekonomických výrobních podmínkách, který se dá přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filozofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a vybojovávají ho“ [Marx-Engels 1963: 37]. Nutnost rozlišení mezi změnami v oblasti společenského bytí a ideovými formami (formami společenského vědomí), v nichž si lidé tuto změnu uvědomují, se nevztahuje jen k epoše sociální revoluce, ale je důležitým metodologickým východiskem při studiu společenského vědomí vůbec.

Každá konkrétně historicky vymezená fáze vývoje společnosti se odráží nejen ve společenském vědomí, ale je současně i překonáním (v jednotlivých formách, rovinách, či sférách) předchozího společenského vědomí, a to jak po stránce obsahové, tak i strukturní. K. Marx nehovoří pouze o tom, že lidé si konflikt v oblasti ekonomických výrobních podmínek ve sféře vědomí jen uvědomují, nýbrž jej také vybojovávají. V tomto smyslu uvědomění si nového předpokládá i překonání starého. Se zánikem starých společenských vztahů, starých podmínek života společnosti nezaniká automaticky společenské vědomí, které je odráželo. Obsahově staré vědomí přežívá, projevuje se konzervativně, retardačně, často přijímá nové formy, orientuje se v důsledku působení vnějších ideových vlivů, v důsledku různých nedostatků.

Konstatováním prvotnosti společenského bytí vůči společenskému vědomí a druhotnosti, odvozenosti společenského vědomí i s důsledky, které z toho vyplývají, se nevyčerpává problém dialektiky vzájemného vztahu společenského bytí a společenského vědomí. Při jeho poznání má velkou úlohu i otázka „zprostředkovanosti“ v tomto odrazu. Složitost zprostředkovanosti odrazu společenského bytí společenským vědomím je dána nejen objektivní složitostí, bohatou strukturovaností a dynamičností rozvoje společenských vztahů, zejména za socialismu, které poznání podmiňují. Zprostředkovanost je výrazně ovlivňována působením všech činitelů a článků, které se na poznání i formování společenského vědomí podílejí. V případě formování socialistického společenského vědomí to umožňuje, aby vědomí nezůstávalo pouze na povrchu odrážených jevů, ale aby vstřebávalo a osvojovalo si podstatné souvislosti a zákonitosti odráženého objektu. Proces zprostředkování, který je spojen s pronikáním teoretického vědomí do roviny běžného vědomí, znamená i vytváření předpokladů k tomu, aby se společenské vědomí dostalo co nejblíže k postižení společenského bytí, a na základě zákonitostí vývoje postihovalo i perspektivu jeho vývoje.

Prohlubování dialektiky vzájemného stavu společenského bytí a společenského vědomí ve vědeckém poznání vytváří i teoreticko-metodologické předpoklady pro vymezení samotné kategorie společenského vědomí a pro její uplatňování při formování socialistického společenského vědomí pracujících. V tomto smyslu jsou zvláště výrazné souvislosti marxisticko-leninského teoretického vědomí a běžného vědomí, pronikání prvního v druhé a překonávání určitých hranic mezi nimi.

V souvislosti s úvahami o dialektickém vztahu společenského bytí a společenského vědomí se dostáváme i k problému konkrétního obsahu a vzájemného vztahu společenského vědomí a společenského bytí v socialistické společnosti. Jak jsme ukázali, společenské vědomí se nejen zákonitě vyvíjí důležitě, odvozeně od společenského bytí, ale má i schopnost určitého předstihu před ním. Tato schopnost předstihu, odhalování zákonitých tendencí a perspektiv rozvoje je velmi významným rysem marxisticko-leninského poznání teoretického společenského vědomí. V předstihu teoretického společenského vědomí před konkrétní realitou není možné abstrahovat od bezprostřední determinovanosti, konkrétního způsobu zprostředkovanosti, výchozího poznání a poznání budoucích podmínek, jimiž se realita do vědomí promítá.

Základním obsahem teoretického společenského vědomí je nejen odraz dané skutečnosti, její dynamiky a prognóza perspektivního vývoje společnosti. Tato skutečnost vytváří možnost stanovit cíle i cesty vývoje a určit prostředky a metody jejich uskutečnění. I to je součástí teoretického poznání, teoretického vědomí, a tudíž také podmínkou cílevědomého charakteru společenské praxe. Teoretické vědomí přitom musí akceptovat reálný stav vývoje společnosti i reálné podmínky a možnosti realizace cílů a záměrů, jichž společnost chce dosáhnout. Jedním ze základních požadavků, které na prognostickou stránku teoretického vědomí klademe, je nutnost spojení reálných perspektivních cílů společnosti s konkrétními reálně existujícími společenskými možnostmi.

V socialistické společnosti jsou vytvořeny všechny objektivní předpoklady k tomu, aby bylo dosaženo zásadního obsahového souladu (dialekticky chápáného) mezi teoretickým a běžným vědomím. V třídně antagonistických společenských formacích má produkci teoretického vědomí plně v rukou vládnoucí třída této společnosti (2). To se pak také zákonitě dostává do antagonistického vztahu k běžnému vědomí pracujících, vykořisťovaných mas. Likvidace třídně antagonistických vztahů vytváří objektivní předpoklady pro obsahové sblížení teoretického a běžného vědomí (3). Jestliže socialistická společnost, zejména pak praxe budování rozvinutého socialismu, umožňuje tento zásadní objektivní soulad mezi teoretickým a běžným vědomím, neznamená to, že je ho již automaticky dosaženo. V jeho sjednocování a povyšování vědomí pracujících na úroveň marxisticko-leninského světového názoru, poznání teorie a jejího metodologického a praktického významu sehrává určující úlohu marxisticko-leninská strana. Vedoucí úloha strany v oblasti vědy, kultury a umění, propagandy, důsledné akceptování a uplatnění základních principů marxismu-leninismu vedou k rozvoji všech stránek, rovin a forem socialistického společenského vědomí, v němž

(2) K tomu viz blíže K. Marx — B. Engels: *Německá ideologie*, část nazvaná *O produkci vědomí*. In: *Spisy*, sv. 3. Praha 1956, s. 38.

(3) Otázka sblížení „teoretického“ a „běžného“ vědomí nemůže nikdy ani v limitním případě dospět k jejich identitě. Stejně tak otázku „zásadního souladu“ mezi běžným a teoretickým vědomím není možno interpretovat jako naprosto bezrozpornou situaci. Teoretické vědomí svým způsobem upřednostňuje reflexi objektivní skutečnosti z pozic společenských zájmů, zatímco běžné vědomí, jak ostatně vyplývá z jeho charakteru, preferuje spíše zorný úhel determinovaný individuálními a skupinovými zájmy a získanou zkušeností.

dialektika procesu formování vývoje, reálný stav a možnosti, cíle a prostředky jsou akcentovány jako základní obsahové i strukturní předpoklady praktické činnosti.

Při záměrném vytváření dialektické jednoty mezi běžným a teoretickým vědomím sehrává tudíž významnou úlohu cílevědomé řízení pronikání či vnášení teoretického vědomí do vědomí pracujících. Jeho nejvlastnějším subjektem je marxisticko-leninská strana a její politickovýchovná a propagandistická činnost. V tomto procesu je akcentována řada psychologických, pedagogických, sociologických a filozofických přístupů. Pronikání teoretického vědomí je tím hlubší, čím adekvátněji, důsledněji a srozumitelněji poskytuje propaganda a výuka teorie vysvětlení a formuje metodologické a praktické přístupy k analýze problémů reflektovaných běžným vědomím. Skutečnost, že existuje objektivně podmíněná zásadní shoda mezi subjektem teoretického a běžného vědomí, se zákonitě odráží v procesu koncipování teoretického vědomí, který plně akcentuje charakter běžného vědomí, vychází z něj a opět do něj vyúsťuje. Subjekt teoretického vědomí je v podmínkách socialismu objektivně determinován a má i dostatečnou subjektivní motivaci k tomu, aby teorie marxismu-leninismu pronikala do vědomí širokých mas. Obdobně socialismus vytváří podmínky a možnosti pro rozvoj potřeby poznání u pracujících, vytváří „otevřenost“ v přijímání vědy, teoretického vědomí. Tuto objektivní podmíněnost je třeba záměrným a cílevědomým způsobem systematicky rozvíjet.

Z hlediska vědeckovýzkumné činnosti orientované na poznání procesu tvorby socialistického společenského vědomí je efektivní rozlišovat mezi pojmy „socialistické společenské vědomí“ a „společenské vědomí socialistické společnosti na daném stupni vývoje“ (4) [Uledov 1980 : 187—188]. Termínem „socialistické společenské vědomí“ je možné rozumět vědomí obsahově socialistické, založené na marxisticko-leninském vědeckém světovém názoru, pochopení cílů a politiky strany, vyúsťující v kladný vztah k socialismu, v aktivní účast na budování socialismu. Toto vědomí má své stupně vzniku a rozvinutosti i formy projevu. Již pozitivní vztah k socialismu vyrůstající ze zkušenosti, získaný v pracovní činnosti i v životě, vytváří počátky socialistického vědomí, které je možné politickovýchovnou prací, vzděláním, vlivem kultury posilovat a rozvíjet. Rozvinutou formou socialistického společenského vědomí je v teoretické podobě teorie marxismu-leninismu a její tvořivé uplatňování; v případě jednotlivce pak je to uvědomělost ve světónázorovém, politickém a morálním smyslu, která se mění v tvořivé činy. Tok vědomí odráží konkrétní objektivní socialistické vztahy v jejich rozpornosti a je výrazem celkového pochopení dějinných procesů a jejich zákonitostí.

Pojmem „společenské vědomí socialistické společnosti na daném stupni vývoje“ lze rozumět to, co bývá někdy vágně označováno jako „reálné společenské vědomí“, tj. skutečný potenciálně empiricky zjiřitelný objektivní stav vědomí společnosti na daném stupni jejího vývoje. Toto vědomí konkrétně se vyvíjející společnosti vyjadřuje především daný stav změn ve směru formování socialistického společenského vědomí a stav překonávání různých přežitků minulosti i nových negativních jevů ve vědomí a způsobu života lidí, které nemohly být a nebyly zatím překonány [Socialističeskoje 1982].

Obsah pojmu socialistického vědomí je relativně (zejména ve srovnání s pojmem „společenské vědomí socialistické společnosti na daném stupni vývoje“)

(4) Tímto směrem se ubírají i úvahy obsažené v práci A. K. Uledova *Duchovnaja žizn' obščestva*. Moskva 1980, týkající se rozlišení pojmu „společenské vědomí“ a „vědomí společnosti“ (viz citovaná práce s. 187—188). Problematika vztahu pojmu „socialistické společenské vědomí“ a „vědomí socialistické společnosti“ je však poněkud jiného charakteru.

konstantní právě v podstatném určení. Jinak je socialistické vědomí (ve skutečnosti i v kategoriální reflexi) obsahově, formami a rozmanitostí dynamické a mnohostranné. Ani tento pojem, resp. jeho obsahovou náplň, nelze však vymezit pouze na základě deduktivních úvah, bez přihlédnutí k empirickému výzkumu reálného procesu utváření tohoto vědomí. Avšak při jeho vymezování abstrahuje zpravidla od nahodilých momentů. Určité výhrady lze mít i k názoru, jako by pojem „socialistické společenské vědomí“ představoval určitý optimální limitní stav, k němuž se „společenské vědomí socialistické společnosti“ postupně přibližuje. Socialistické vědomí je konkrétním procesem rozvíjení socialistického bytí a sociálních hodnot (5).

Proces odrazu socialistické společenské reality může být zejména v rovině běžného vědomí deformován různými vnějšími a socialismu cizími faktory. (Např. působením antikomunistické propagandy, která záměrně dezinterpretuje objektivní fakty o vývoji socialismu, snaží se na základě údajně objektivních vědeckých metod odhalovat principiální a nesmiřitelné rozpory již v samotné koncepci socialismu a marxismu-leninismu jako jeho teoretického základu.) Stejně tak mají na utváření obsahu tohoto vědomí vliv různé nahodilé, vzhledem k charakteru socialistického vývoje nepodstatné jevy, jež se mohou v procesu vývoje vyskytnout. (Např. nesprávné ocenění společenského významu pracovní činnosti, což má negativní vliv zejména na formování společenského vědomí lidí či pracovních kolektivů) [Výzkum 1983 : 64–95].

Naše společnost se nachází v období budování socialistické společnosti. Objektivním základem utváření obsahu společenského vědomí této společnosti je tedy konkrétně dosažený stupeň rozvoje socialismu. Toto konstatování postihuje určitý základní aspekt utváření obsahu společenského vědomí naší společnosti. K obsahu společenského vědomí naší společnosti nezbytně náleží jeho socialistický základ, marxismus-leninismus, teoretická koncepce budování rozvinutého socialismu, veškeré socialistické duchovní hodnoty i pokrokové tradice myšlení, které socialismus vstřebal. Marxismus-leninismus představuje teoretickou rovinu společenského vědomí, v níž se na základě vědecké analýzy odráží jak současně dosažená úroveň, tak i vědecky zdůvodněné perspektivy. „Koncepce rozvinutého, zralého socialismu zahrnuje jeho vymezení i z hlediska výrobních sil, ekonomických vztahů, sociální struktury, politického systému, ideologie a morálky i z hlediska utváření osobnosti. K těmto vymezením se dospívá v celém systému kvalitativních i kvantitativních charakteristik, vycházejících z určitých všeobecných metodologických kritérií a principů“ [Medveděv 1983 : 19–20].

Teorie rozvinutého socialismu představuje celospolečenskou identifikaci s určitým programem reálného vývoje společnosti. Stupeň identifikace společenského subjektu s touto teorií vytváří i východisko a je jedním z podstatných činitelů ovlivňujících reflexi objektivního reálného procesu výstavby společnosti. Důsledná znalost teorie rozvinutého socialismu, schopnost posuzovat jejím prizmatem konkrétní problémy, s nimiž se člověk ve sféře každodenního života setkává, ovlivňuje podstatně schopnost pochopit a zaujímat konstruktivní stanovisko i k objektivním rozporům společenského života. Společenské vědomí není jen procesem neutrálně zaznamenávajícím dění v oblasti společenského bytí, života společnosti. V procesu jeho utváření se do obsahu promítají zkušenosti jednotlivců i sociálních skupin, pracovních kolektivů. Rozhodujícím činite-

(5) Z hlediska koncipování konkrétních empirických výzkumů společenského vědomí lze těchto pojmů užívat, jak jsou specifikovány ve společné československo-bulharské publikaci věnované otázkám zkoumání společenského vědomí, vydána v roce 1982.

lem formování socialistického vědomí je politika strany v daném období a působení celého vzdělávacího a výchovného systému v konkrétních úkolech, které plní. Proto je možno konstatovat, že konkrétně historickým základem utváření obsahu společenského vědomí naší socialistické společnosti je teorie a praxe rozvinuté socialistické společnosti ve své dialektické jednotě.

Objektivní obsah pojmu společenského vědomí současné socialistické společnosti pak sehrává integrační úlohu vůči všem formám, vrstvám a rovinám společenského vědomí. Světonázorové, politické, morální názory a postoje jsou společenským subjektem uvědomovány ve spojení s konkrétní náplní teorie a praxe rozvinutého socialismu. Je-li například cílem politiky Komunistické strany Československa výstavba rozvinuté socialistické společnosti, pak politické postoje vyjadřují v obsahové rovině právě vztah společenského subjektu k realizaci této politické linie. Obdobně ideologie jako zobecněné vyjádření třídních zájmů je v současné době obsahově spojena a konkretizována teorií a praxí budování rozvinuté socialistické společnosti a soudobého ideologického boje. Z této skutečnosti vychází i konkrétní zaměření ideologické práce na všech úrovních. „Obsah ideologie byl významně obohacen hlavně vypracováním koncepce rozvinutého socialismu. Tato koncepce zahrnuje souhrn vzájemně spjatých teoretických hodnocení a závěrů, jež charakterizují současnou etapu společenskopolitického vývoje socialistické společnosti“ [Medveděv 1983 : 65].

Sledujeme-li vývoj jednotlivých typů a forem společenského vědomí, snadno zjistíme, že v jeho struktuře dochází k významným změnám. V každém z jeho historických typů sehrává například rozhodující úlohu i charakter jeho forem.

Je možno specifikovat určité vnitřní vztahy mezi jednotlivými formami (druhy či sférami) společenského vědomí. Mají-li však být na tomto základě lineárně hierarchicky uspořádány jednotlivé prvky jeho struktury, je to vždy provázáno určitým zjednodušením mechanistického charakteru. Přitom z hlediska empirického výzkumu společenského vědomí je teoreticky a metodologicky důležitější nalézt alespoň základní vzájemné dialektické souvislosti mezi jeho prvky, než usilovat o jejich hierarchické uspořádání.

Z hlediska interpretace empiricky získaných výzkumných výsledků sehrává významnou úlohu poznání dynamiky vývoje společenského vědomí, zejména pak poznání této dynamiky v rámci daného typu společenského vědomí. Jde zejména o zjištění, jak se mění vzájemné vztahy mezi jeho jednotlivými strukturálními prvky. Je víceméně obecně uznáváno, že v procesu vývoje společenského vědomí socialistické společnosti se stále více prohlubuje dialektická jednota jeho základních strukturálních prvků. Přitom neustále vzrůstá objektivní nutnost jeho zvědečtování. Na druhé straně však objektivní nutnost řešení tohoto problému neznamena ještě automaticky řešení samo.

Dynamika rozvoje společenského vědomí socialistické společnosti je určována vzájemnou dialektickou jednotou jeho filozofických, politických, morálních a ideologických aspektů. Přitom dochází k stále hlubšímu prolínání aspektů i k jejich obsahovému sblížování. (Markantně je vidět tento proces zejména na vzájemném vztahu politického a morálního vědomí.)

Většina dosud dosažených výsledků při výzkumu procesu utváření společenského vědomí naší společnosti ukázala, že přes to, že je důležité znát jednotlivé aspekty procesu tvorby společenského vědomí, výraznějšího pokroku v oblasti zkoumané problematiky je možno dosáhnout právě pouze poznáním dynamiky a zákonitostí vývoje společenského vědomí jako jednotného a vnitřně strukturovaného organického celku. V této souvislosti vystupuje do popředí význam integrace nejen výzkumných výsledků, nýbrž i výzkumných postupů v rámci různých výzkumných úkolů. Toho je možné dosáhnout pouze odpovědnou při-

pravou cílových projektů, v nichž budou tematicky integrovány nejzávažnější problémy, které se v uplynulém období ukázaly jako rozhodující z hlediska procesu tvorby společenského vědomí.

V návaznosti na současné výsledky se výzkum v rámci SPZV v příští pětiletce zaměří především na následující otázky:

- Zákonitosti formování socialistického společenského vědomí a jeho specifické rysy při budování rozvinuté socialistické společnosti
- Stav a struktura politického vědomí pracujících, mechanismy jeho utváření v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti
- Rozvoj osobnosti v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti. Analýza objektivních a subjektivních faktorů
- Pedagogické a psychologické souvislosti dialektiky společenského a individuálního vědomí
- Mravní a právní vědomí v systému komunistické výchovy
- Historické vědomí (národní a internacionální), prostředky upevňování jeho pozitivních rysů, jeho rozvoj a úloha
- Účinnější působení masové informace a propagandy při utváření socialistického společenského vědomí.

Výsledky, které byly získány při výzkumu socialistického společenského vědomí v této pětiletce, vytvářejí dobré předpoklady k tomu, abychom v příštích letech dosáhly hlubšího a konkrétnějšího poznání v rámci těchto problémových okruhů.

Socialistické společenské vědomí je nejen reflexí socialistického společenského bytí, nýbrž jeho formování je podstatně určováno i společenskopolitickou aktivitou příslušného subjektu. Současně však představuje jeden ze závažných faktorů rozvoje této aktivity.

Literatura

- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 38. Praha, SNPL 1960.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1956.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 13. Praha, SNPL 1963.
- Medveděv, V. A.: *Rozvinutý socialismus: otázky formování společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1983.
- Socialističeskoje soznanije, filosofskije aspekty formirovanija i razvitija socialističeskogo soznanija*. Sofia, BAVK 1982.
- Uledov, A. K.: *Duchovnaja žizn' obščestva*. Moskva, MysI 1980.
- Výzkum společenského vědomí v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti* (prázdninová praxe posluchačů VŠP ÚV KSČ). Praha, VŠP ÚV KSČ 1983.
- XVII. sjezd KSČ*. Praha, Svoboda 1986.

Резюме

В. Брыхнач - В. Чехак: Социалистическое общественное сознание, его исследование и формирование

Важнейшей задачей исследования формирования социалистического общественного сознания можно считать постижение конкретных форм действия закономерностей развития, специфических для его развития. Это создает основную предпосылку для объяснения взаимодействия разнообразных, разнородных, качественно по разному определенных сторон общественного сознания.

Но последовательное научное объяснение представляет лишь одну, хотя и весьма важную, сторону процесса научного познания. Одновременно, при исследовании процесса формирования социалистического общественного сознания уделялось большое внимание значению познания данной проблематики для сознательного формирования сознания людей.

Эффективность научно-исследовательской работы в области исследования формирования социалистического общественного сознания обусловлена несколькими важными факторами. К ним несомненно относится развитие самой марксистско-ленинской теории общественного сознания, разработка взаимоотношения общественного бытия и общественного сознания, развитие теоретической области отдельных общественных наук, занимающихся этой проблематикой и не в последнюю очередь степень разработки конкретных методов и приемов, применяемых в эмпирических исследованиях, относящихся к той или иной области, сфере или форме общественного сознания.

Настоящая статья постигает прежде всего проблематику значения разработки теоретико-понятийного аппарата, особенно марксистско-ленинской философии, для получения новых данных и знаний о фактическом состоянии и основных тенденциях развития общественного сознания нашего общества. Затем внимание уделяется основным моментам, связанным со значением конкретных исследовательских методов и приемов для познания содержательной стороны отдельных форм или сфер общественного сознания.

В статье затрагивается также в общих чертах вопрос, который является весьма важным с точки зрения познания взаимоотношения общественного сознания и поведения людей: вопрос отношения между теоретическим и обычным сознанием.

В заключение статьи уделяется внимание использованию опыта исследования социалистического общественного сознания в истекшей пятилетке для разработки концепции аналогического исследовательского задания на предстоящий период.

Summary

V. Brychnáč — V. Čechák: Socialist Social Consciousness. Its Research and Formation

It seems reasonable to assume that the most relevant research task in the area of the formation of socialist social consciousness is the comprehension of concrete forms of the operation of development laws specific to its development. This provides the basic precondition for elucidating the interaction of diverse, heterogeneous, qualitatively differently determined aspects of social consciousness.

Of course a consequential scientific explanation represents only a single, even though extremely important aspect of the process of scientific cognition. In examining the process of the formation of socialist social consciousness, considerable attention has simultaneously been devoted to the contribution of the comprehension of these problems to a purposeful formation of people's consciousness.

The effectiveness of scientific-research work in the area of research into the formation of socialist social consciousness is conditioned by several important factors. These indubitably include the development of the Marxist-Leninist theory of social consciousness itself, the elaboration of the relation between social being and social consciousness, the development of the theoretical sphere of individual social disciplines concerned with these problems, and last but not least also the level of the elaboration of concrete methods and techniques used in empirical research relating to a particular area, sphere or form of social consciousness.

The submitted paper covers in particular problems connected with the significance of the elaboration of the theoretical and conceptual apparatus — primarily that of Marxist-Leninist philosophy — for acquiring new knowledge of the actual state and basic development trends of social consciousness in our society. Attention is also paid to the basic moments associated with the relevance of concrete research methods and techniques for the cognition of the content aspect of individual forms or spheres of social consciousness.

Last but not least, the paper discusses — though in outline only — a question of great importance especially from the point of view of identifying the relation between social consciousness and people's action: the question of the relation between theoretical and current consciousness.

In conclusion, attention is paid to the utilization of experience ensuing from the research into socialist social consciousness carried out in the last five-year plan in conceiving the orientation of an analogical research task for the coming period.